

Рецензия

за научната продукция на Радослава Цветанова Станкова кандидат по конкурса за доцент в Института за литература (ДВ. бр. 65 от 23.08.2011 г.) по професионално направление 2.1. Филология за нуждите на Направление Стара българска литература

По обявения от конкурс за доцент в Института за литература (ДВ. бр. 53 от 12.07.2011 г.) по професионално направление 2.1. Филология за нуждите на Направление Стара българска литература единствен кандидат е Радослава Станкова. Представената за рецензиране научна продукция се състои от 2 монографии и 30 научни статии и студии (4 от които под печат), излезли в България, Русия, Сърбия и 2 информации за научни форуми. **По темата на дисертацията** са 12 статии и една монография; **извън темата на дисертацията** са 18 статии и студии и една монография. Научните интереси на участничката в конкурса обхващат следните тематично-проблемни кръгове: агиология (с акцент върху южнославянския светителски репертоар), химнография, поезика на оригиналните служби, южнославянски културни връзки, описание на славянски ръкописи.

Част от публикациите са свързани с дисертацията, затова ще спра съвсем накратко на тях. Голямата заслуга на Р. Станкова е, че поставя в центъра на научното внимание темата за базовото влияние на старобългарския корпус при формирането на сръбската книжнина и нейния разцвет през XIII в. и въвежда нови преписи на редица оригинални творби, създадени от Кирило-Методиевите ученици в България. Като резултат от нейните изследвания въз основа на обобщените данни за разпространението на старобългарските съчинения и компилации се откроява и значението на средновековната сръбска книжнина като съкровищница на литературните постижения на старобългарския Златен век.

Средоточие на изследователските интереси на Р. Станкова е почитта към южнославянските светци. На този кръг проблеми е посветен монографичният ѝ труд „Култ и химнография: служби за местни южнославянски и балкански светци в ръкописи от XIII–XV в.“. Тъй като повечето публикации са включени под различни форми в монографията, тук ще се спра основно на този труд.

Въпреки натрупаната изследователската традиция от поколения учени, темата на Станкова е актуална за съвременната филологическа медиевистика. Въпросите около формирането и разпространението на култовете за българските (или „българизираните“) светци все още не са разработени с необходимата последователност и изворова пълнота, а и все още не са въведени всички първични източници за тях. Заслужава също да се изтъкне, че изборът на Станкова пада върху светци, които са емблематични за изследователските търсения в областта на българския светителски репертоар (Димитър Солунски, Иван Рилски, Петка Търновска). Те се нуждаят от преосмисляне поради два фактора: 1) новите открития и постановки, особено за историята на почитта към св. Иван Рилски, 2) въвеждането на неизвестни първични извори (включително и от самата Станкова). Сполучливото решение на авторката да присъедини св. Димитър Солунски към разглеждания група светци дава възможност да се очертае и друг път на славянизирание, започнал още в старобългарската епоха, при това, за разлика от останалите култове, на светец с много ярко присъствие в християнския календар. Така в работата са отразени различни форми на адаптация на гръцки (или създадени от гръцки книжовници) култове и изводите за усвояването и трансформациите им в българска среда получават по-голяма представителност.

Уводната част на труда *Култ и химнография* въвежда в проблематиката, като се обособяват три тематични групи. Първата е свързана с ролята на химнографските произведения като част от култовия комплекс текстове за даден светец. Направен е кратък исторически екскурс върху развитието и функциите на химнографските форми, който е обоснован най-вече от необходимостта от текстологическо изследване на службите. Втората група засяга оформянето на търновския пантеон от светци-покровители на държавата. В третата част Станкова се спира на локалните южнославянски светци и разглежда някои въпроси около типологията на тяхната святост. Последните две части съдържат и обобщено представяне на свидетелствата от различен тип извори (евангелските календари, минеите, пролози) за църковната почит към разглежданите светци, оценени с оглед на присъствието в дадения ръкопис и на други южнославянски паметни. Тези две части имат и стойността на справочник, тъй като в тях се синтезират откритите до момента данни от различните литургически книги.

След направения обзор в Увода са изведени основните задачи и цели на работата, които са съсредоточени върху развитието на култовете към южнославянските светци, преосмислено и допълнено чрез комплексен анализ на посветените им химнографските текстове. Очертани са трите равнища на които ще се интерпретират фактите (всъщност те задават подходите в разглеждания труд): литературно-историческо, теоретично и текстологическо.

В първа глава *Жанр и макрожанр: служба и миней* е представен Минейят като макроструктура в южнославянската книжнина. Привлечени са голям брой южнославянски свидетели, датирани в широки хронологически рамки, като акцентът пада върху три възлови ръкописа: Братков, Скопски и САНУ 361. Сред най-главните фактори за развитието на тази книга, въз основа на които се формират критериите за типологизиране на службите, напълно оправдано начело са изведени литургическите промени, водещи до два типа изменения – в композицията на службата и в календара. Проблемът за типологизацията на службите е обвързан с някои теоретични въпроси за обема на химнографското произведение за даден светец и избора на основна структурна единица при анализ на Минейя. Предложена е опростена схема за класифициране на южнославянските минеи, в която се отчитат отворената структура на службата, развитието на отделните компоненти и промените в състава. Макар и в известна степен да се разминава с деленето на Кожухаров по базовия литургически критерий (двуделни и триделни служби според липсата/наличието на малка вечерня), структурното разделяне на службите на едносъставни, двусъставни и трисъставни има своите основания от филологическа гледна точка, защото отчита особеностите на службата като книжовно явление.

Тук бих възразила против свеждането на текстологическия критерий само до езика и правописа (с. 42). Композицията на службите, която е изследвана в работата, съставя едно от равнищата, които са обект именно на текстологическото проучване.

Известен пропуск на тази глава е и недостъпната степен на синтезиране на данните и йерархизиране на критериите, която затруднява читателя. Въпреки това трудът на Станкова е първи опит в науката да се направи една сравнително цялостна типология на славянския Миней, като се използват не само макрокритериите (както при Ст. Кожухаров) или лингвотекстологическите

показатели (И. Христова-Шомова или М. Йовчева), а комплекс от структурни белези на по-ниско равнище.

Водещ във втора глава *Функции и поетика на жанра служба* е стремежът да се осмисли поетическата система на химнографията за южнославянските светци по отношение на първичните християнски символи, извлечени най-вече от библейските книги. Подходът е методологически коректен, защото химнографията не само се изгражда от препратки и връзки с други текстове (както всяко средновековно произведение), но в най-голяма степен от средновековните словесни изкуства е повлияна от библейската образност. В този аспект съвременната критика на химнографския текст би била едностранна без прилагането на подобен анализ, в който филологията се пресича с екзегетиката и херменевтиката. Авторката търси необходимия контекст (основно библейски и литургически) за тълкуване на поетическата система на произведенията за южнославянските светци с цел да разслои универсален пласт за прослава на дадения тип святост, от една страна, а от друга, да очертае конкретните параметри на всеки култ. Иновативен е опитът да се обвърже богослужебната позиция на текста в службата с доминирането на определен тип топка.

Известна едностранчивост на изследването придава омаловажаването на принципа за „вторичния“ характер на повечето символи, мотиви и образни формули в химнографията. Макар и да кореспондират с библейския текст, те не са заети пряко от него. В повечето случаи ролята на посредник между библейския и песенния текст играе патристичната литература. Освен това съчиненията на светите отци са сред основните източници на литургическата поезия (заемане на фигури, алюзии, стихове, а също и на екзегетическите възгледи на църковните писатели върху библейските събития). Публикации, в които е приложен такъв подход на изследване, вече са излезли за преводните химнографски текстове (Д. Кристианс, О. Чевела, а също и изданието на славянския Ирмологий на К. Ханик, където в пълнота са посочени препратки към съчиненията на църковните отци). Конкретно в непреводната поезия от XIII–XIV в. образите навлизат от най-вече от химнографски творби – модели за дадения тип (общите служби или служби за изявени християнски светци). Ако семантиката и функцията на тези топоси се осмислят през призмата на

текстовете-образци, които следват, трудът на Станкова би достигнал до по-дълбоки наблюдения върху типологията на святостта на южнославянска почва.

С най-приносен характер се отличава **глава трета *Служби за местни южнославянски и балкански светци***, която обединява изследвания върху службите за св. Димитър, Петка Търновска и Иван Рилски. На тази тема са посветени и голям брой от статиите на Станкова. Привличането на богат изворов материал в оригинал и надеждната база от източници (ръкописи от XIII до XVII в.) придава систематичност на проучването. Текстологическите показатели за изследването на службите все още не са ясно формулирани в българската наука като система, а за химнографията не са приложими изцяло критериите на традиционната тексткритика (базирана на друг тип текстове). Затова безспорно постижение е прилагането на комплекса от конкретни критерии за анализ на службата (канона, произхода на преписите, структурата на службата в нейните по-ниски равнища, типът на Минея, богослужебното обкръжение на песнопенията за дадения светец). На макроравнище се прави опит да се разслои архаичното ядро от иновациите.

1. В раздела за **службите за св. Димитър** е разработен нов аспект към историята на една базово за Кирило-Методиевата епоха произведение – т.нар. Методиев канон за св. Димитър. Въпреки богатата и разнообразна литература Станкова намира собствена значима проблематика около канона и химнографията за солунския светец, в която релевантни са макротекстовите критерии. Така е запълнен един пропуск в досегашната научна традиция, съсредоточена предимно върху атрибуцията и образността на т.нар. Методиев канон, реконструкцията на първоначалния му състав и търсене на гръцките му прообрази или дори паралели.

Предложена е периодизация на службите за Димитър Солунски, в която Станкова обособява два етапа според наличието на даден канон и най-общата структура на службата. Показателни за първия етап според нея са т.нар. Методиев канон и канонът, приписван на Теофан Начертани, за втория етап най-важен белег е навлизането на канона за св. Димитър от Георги Скилица.

Тази периодизация най-общо отразява адекватно историята на славянските преписи на службите за св. Димитър, но се нуждае от прецизиране. Ако отчетем езиковотекстологическият критерий (без който резултатите от всяко текстологическо изследване са непълни), в първия етап (най-общо може

да бъде определен като староизводен) бихме отделили два подетапа. Най-ранният не се характеризира с т.нар. Методиев и с Теофановия канон, а по-скоро или само с „Методиевия“, или с „Методиевия“ и другия канон за 4-и глас, без открити засега гръцки паралели. Вторият подетап е маркиран от проникването на Теофановия канон, чиито езикови особености категорично говорят за по-късна преславска преводаческа практика. Колацията между архаичните преписи и най-ранните преписи с канона на Теофан позволява да се извлече и още един показател за втория подетап – редактираният текст на трите стихирни за 8-и глас. Потвърждение за такъв механизъм на развитие дава историята и на други оригинални произведения (ще посоча само проучванията на Г. Попов върху Рождественския канон на Константин Преславски и върху анонимния богоявленски канон), които още преславските книжовници през X в. се опитват да заместят с преводни текстове. Що се отнася до Скилицовия канон, чиято поява характеризира втория етап по Станкова, точната датировка на превода би следвало да бъде направена отново след анализ на преводаческите особености, тъй като през XIII в. те се отличават твърде рязко от тези през XIV в. Важен белег за този втори етап, който не е посочен изрично в изследването, е също изместването на вечерната стихира за 8-и глас (с нач.: о прѣславнѣ чюдо, кръвавое одѣние), позната само по гръцки ръкописи, от стихирата на същия глас от печатното издание.

2. Втората глава е посветена на историята на **службите за св. Петка** в български и сръбски ръкописи от XIII–XV в. Трябва да се изтъкне, че именно химнографията за тази светица е особено трудна за систематизиране поради своята пъстрота и вариативност, допълнително подсилени от влиянието на текстовете за едноименните светици. Използвана е широка изворова база от 40 ръкописа. При обобщаването на разнообразните данни Станкова постига многопластовост на изследването. Представена е историята на службите, преливането им в рамките на химнографския цикъл за св. Петка, от една страна, а от друга, е проследено развитието на почитта към светицата според показанията на химнографските текстове. Предложената типология включва три главни редакции, които отразяват трансформацията на нейния култ: ранна търновска служба (от XIII в.), видинска служба (от края на XIV в.) и сръбска (XV в.).

В така очертаната история обаче също следва да се внесат известни корекции. Канонът за 8-и глас с нач. Ликоуџщи мати на небесехъ, който според Станкова е релевантен белег за втората („видинска“) редакция на службата за св. Петка Търновска, е засвидетелстван преди средата на XIV в., а не в края на столетието, както посочва авторката. Именно той е ядро на службата в българския Синайски празничен миней № 25, създаден според Кл. Иванова около 1339 г. на остров Крит. В този препис канонът е съчетан с трите стихирни за търновската св. Петка, познати от най-архаичната версия на службата. Следователно този контаминиран (ако приложим критериите на Станкова) ранен вариант поражда съмнение доколко наличието на канона за 8-и глас е достоверен маркер за т.нар. видинска служба. Най-малкото, той говори за ранно навлизане на немалък брой песнопения за св. Петка, които се съчетават в различните източници още до средата на XIV в.

3. Разделът **Служби за св. Иван Рилски в южнославянската ръкописна традиция от XIII–XV в.** въвежда нови, открити от Станкова източници, които дават ценна информация за по-късната история на службите в българска и сръбска среда. Тук изследването е обвързано с още един необходим критерий – датите на паметта на светеца. Трудът на Станкова създава представа за една сложна картина на навлизане и комбиниране, която прави невъзможно (поне на този етап) изграждането на прецизна генеалогия. Затова предложената изчистена типология с три редакции: *средецка*, *търновска* и *рилска*, се нуждае от повече условност по отношение на хронологизацията, тъй като остава неясно дали преводът на каноните по време отговаря на тяхното фиксиране в различните източници. Ако привлечем Синайския миней 25, в който са поместени няколко поредици стихирни на различни гласове, хронологизацията на Станкова търпи корекции. Там например, е най-ранната фиксация на две от стихирите за 8-и глас, които тя смята за нови и появили се най-напред в Скопския миней от 1451 г. Така също, двете стиховни на малката вечерня (6-и глас) не са новосъздадени специално за новоизводната рилска служба, защото първата с нач. Прѣшьль еси постъничьствомъ, се намира и в Синай 25. Възниква въпросът дали различните очертани от Станкова версии на службата не се създават чрез избор на стихирни от цикъла на Скилица (може би осмогласен цикъл, както е византийската традиция), който е преведен през XIII

или XIV в. Материалът в тази подглава е представен обобщено в таблица, която улеснява читателя и онагледява изводите на авторката.

В заключението изводите от монографията са интерпретирани в два основни плана. Станкова, от една страна, проследява хронологически развитието на състава и кодифицирането на репертоара за южнославянските светци, като локализира промените. От друга страна, дава обобщени характеристики на отделните минеи според поместените в тях служби за южнославянските светци и богослужебното им обкръжение.

В **приложенията** са издадени откритите от Р. Станкова преписи на служби за св. Димитър, св. Петка и св. Иван Рилски. Те разширяват базата от първични свидетели за тяхното битуване в южнославянска среда. Представен е и схематично съставът на службите за св. Иван Рилски с канони за първи и втори глас от Георги Скилица и с компилирания канон по преписи от XV–XVI в.

Работата на Р. Станкова показва голяма коректност по отношение на предходната изследователска традиция. Библиографията обхваща в голяма пълнота конкретните и общите заглавия по темата.

И така трудът има приносен характер в следните аспекти: 1) теоретичен – изследване на поетиката на службите за южнославянските светци; 2) текстологически – бележи етап в осмислянето и обобщаването на първичните химнографски извори за южнославянските светци; 3) агиологичен – осветлява развитието и най-вече географската стратификация на култовете към св. Петка Търновска и св. Иван Рилски на базата на литургически източници от различен тип; 4) извороведски – въвежда нови ръкописни извори.

Изследователските приноси на Станкова засягат и други области: старобългарската владетелската агиография, южнославянските манастири и монашески средища през XIII в., описанието и каталогизирането на славянски ръкописи, изработването на терминология и модел за описанието на литургически източници (минеите). Автор е на 12 енциклопедични статии, които представят постиженията на сръбските учени в областта на медиевистиката. Участвала с доклади в 8 и 12 национални научни форуми. Работи активно по различни международни и национални научноизследователски проекти. Професионалните занимания на Станкова са съсредоточени не само в научноизследователска дейност. Тя има и

дългогодишен опит като университетски преподавател.

В заключение бих искала да изтъкна, че представената продукция и постиженията на кандидатката отговарят на изискванията за заемане на академичната длъжност *доцент*. Затова препоръчвам на членовете на Научното жури да гласуват за присъждане на тази длъжност на гл. ас. д-р Радослава Станкова.

19.01.2012 г.

доц. д-р Мария Йовчева
Институт за литература, БАН